

Hut. exs. (141)

SONDERDRUCK AUS:

**IN HONOREM
ENDZELINI**

K. Araviņš

Latv. gramatikas materiāli
M. Bichnera albumā.

CHICAGO 1960

ČIKĀGAS BALTU FILOLOGU KOPA

KĀRLIS DRAVIŅŠ

Latviešu gramatikas materiāli Mārtiņa Bichnera albumā

1. Līdz pat pēdējam laikam pastāv šaubas, kas un kad īsti ierakstījis tā saukto „Bichnera gramatiku“ tanī albumā, kas piederējis šim kādreizējam Engures mācītājam, bet tagad glabājas Ļeņingradā, Zinātņu akadēmijas bibliotēkā¹. Par šiem latviešu valodas mācības materiāliem vēl ne visai sen R. Grabim nācies spriest ne vien, ka nav zināms to autors², bet arī, atkārtojot A. Augstkalna šaubas³, ka nav droši zināms, vai tie M. Bichnera ierakstīti un pie tam tikai pēc 1669. g.⁴

Šo problēmu risināšana būtu pavirzījusies tālāk uz priekšu, ja jau agrāk latviešu pētniekiem būtu bijis pieejams viss Bichnera albums oriģinālā vai fotokopijās. Arī L. Arbuzovam, kas šos materiālus publicēja⁵, bijušas tikai nedaudzu lappušu fotografijas⁶.

Helsinku Padomju institūta (Neuvostoliittoinstituutti) atsaucība un it īpaši tā bibliotēkas direktora I. Vahrosa kga laipnība atļāvusi man ieskatīties minētā 17. gs. albuma fotokopijās, par ko apliecinu savu patieso pateicību. Pieejamie materiāli atļauj rindu konstatējumu, kas mūsu problēmā vairāk vai mazāk nozīmīgi; bez tam kļūst iespējamās vēl dažas patīcamas hipotēzes.

2. L. Arbuzovs, gan neturēdams rokās visu attiecīgo salīdzināmo materiālu, pēc vairākiem faktiem spriedis⁷, ka gramatikai albumā jābūt tā otra īpašnieka, t. i., M. Bichnera ierakstītai. Tagad piesniedzamās fotokopijas atļauj šo minējumu neapšaubāmi pierādīt par pareizu. Pirmkārt, viss latviešu gramatikas materiālu teksts ir ierakstīts vienā rokrakstā⁸. Otrkārt, rokas vilcieni tur pilnīgi saskan ar rokrakstu citos tekstos, kur uzejami datējumi, kas bijuši iespējami tikai laikā, kad albums bijis Bichnera īpašumā (sk. zemāk!). Bez tam tas pats rokraksts ir tanīs tekstos, kas rakstīti cieši blakus, pa vidu un pat tieši pāri veltījumiem albuma pirmajam īpašniekam H. Hartmanim⁹. Šis pats rok-

¹ Sk. L. Arbuzovs, *17. g. s. latviešu gramatika bij. Kurzemes hercogu bibliotēkā Pēterpīlī*: FBR 5, 1925, 106—125, un tur minēto literatūru.

² R. Grabis, *Pārskats par 17. gadsimta latviešu valodas gramatikām*: Valodas un literatūras institūta raksti 5, 1955, 225.

³ A. Augstkalns, *Veclatviešu rakstu apskats*: RKr 20, 1930, 109—110.

⁴ R. Grabis, *op. cit.*, 224—225.

⁵ Sk. 1. piezīmi.

⁶ Turp., 107—110.

⁷ Turp., 108.

⁸ To konstatējis jau Arbuzovs: *op. cit.*, 108.

⁹ Piem., 201., 205., 209., 211., 221., 223., 231., 233., 240., 242., 243. lpp. u. d. c.

raksts uzejams arī dažādās atzīmēs, kas, kā jau norādījis Arbuzovs¹⁰, nevar būt H. Hartmaņa, bet tikai Engures mācītāja M. Bichnera pierakstītas, piem., pārskatā, kad jāsprediķo Engurē, Mērsragā, Uguņciemā u. c.¹¹, līgumā ar kalpu Mārtiņu no Nurmuižas pag.¹², ierakstā par dēla Jāņa kristībām¹³ utt. Treškārt, kāds teksts tanī pat rokrakstā (198. lp.) ir ar paša Bichnera parakstu: plašajam straipsnim par alķīmiju ir tituls *Fragmenta ex Pandor[a]*, bet malā pierakstīts klāt: *Scribendam aō 1677, mense julio. Martin Buchner (sic!) Paft. Anger.*

3. Fotografiju salīdzinājums ar aplūkojamās gramatikas materiālu publicējumu FBR 5 rāda, pirmkārt, ka Arbuzovs ir atrisinājis Bichnera rokrakstā atrodamos saīsinājumus, kādēļ teksts (pareizībā, zināms, neciezdams) vietumis ārēji izskatās citāds. Piem., albuma 3. lp., straipsnī par latviešu izrunu, rakstīts: *f. õ hnt.* Arbuzovs to pārspiedis šā (FBR 5, 111): *f. non habent.* Tāpat tālāk albuma 4. lp. stāv: *o purū õ hnt.*, kas Arbuzovam (turp.) ir: *o. purum non habent.*, līdzīgi vēl citur¹⁴. Otrkārt, sīkā izpētījumā jākonstatē, ka Arbuzova teksta pārspiedumā daudz sīkāku kļūdu¹⁵. Tā, piem., FBR 5, 111, kur runa par latviešu burtiem un skaņām, īsais *a* iespiests kā *ā*, kamēr albumā redzams skaidri lasāms *ā* (t. i., *a* ar lociņu virs tā). Turpat tālāk iespiedumā redzams īsais *e* kā *ē* (jābūt *ē*); 112. lp. iespiests *grūts* (ar gaŗu *u* burtu) — jābūt, ciktāl var saskatīt fotokōpijā, *gruts* (ar nevirgulētu *u*); 114. lp. viensk. ģen. jābūt *nevis tas*, bet *tās* (*Seewas*) — ar skaidri izlasāmu virgulētu *a*, utt. FBR 5, 118, plūskvamperfekta nodalījuma 4. ailē, aiz vārda *buhtam* iespiests *buhtabam* — it kā daudzsk. 2. pers. forma. Patiesībā šis vārds stāv par 3 burtu tiesu tālāk un zemāk pie pirmā vārda, acīm redzot, kā kāda parallēlforma. Pārskatīšanās rindu izkārtojums redzama vēl citur¹⁶; vietumis vārdi iespiesti nepareizās ailēs¹⁷; neprecizitātes uzejamas arī pieturzīmēs, burtu tipos (parastie un virgulētie, lielie un mazie, fraktūra un antīkva) u. c. Daudzo misēkļu un pārs piešanas paņēmienu nekoncekvences dēļ būtu vēlams jauns šo latviešu gramatikas materiālu publicējums, līdztekus sniedzot visu tekstu arī faksimilā. Balstoties uz Arbuzova pārspiedumu, turpmākiem pētniekiem nebūs iespējams

¹⁰ *Op. cit.*, 107—108.

¹¹ Albumā 308. un 312.—314. lpp., sal. Arbuzovu, 107.

¹² Albumā 375. lp., sal. Arbuzovu, 107—108.

¹³ Albumā 320. un 319. lpp.; sal. Arbuzovu, 107; bez tam: L. Bērziņš, *Kristofors Fūrekers un viņa nozīme latviešu literātūrā*: FBR 8, 1928, 156; K. Draviņš, *Christophor Fūrecker und die Taufe des Sohnes Martin Buchners im Jahre 1677*: Sprāklīga Bidrag (Lund) 2: 10, 1958, 50—60.

¹⁴ Sk. Arbuzovu, 111, 112 un 122.

¹⁵ Sal. A. Augstkalns, *Latviešu fragmenti 17 g.s. beigu Liepājas aktīs*: Veltījums... Tentelim, Rīgā 1936, 127, 21. piez.

¹⁶ Tā, piem., 113., 114., 115., 117., 118., 119. u. c. lpp.

¹⁷ Tā, piem., 124. lp. vārdi *paeggle*, *padebbes* un *pa* = *Tāhws* iespiesti 2. ailē (jābūt 3-šajā); tamlīdzīga pārskatīšanās vēl 119., 120., 121. u. c. lpp.

izvairīties no kļūdām, kādas jau pārgājušas, piem., minētajā R. Grabja darbā¹⁸.

4. Arbuza publicējumam ir vēl kāds trūkums — nepareiza, sajaukta lappušu secība. Kā viņš pats jau norādījis (FBR 5, 110), viņa fotokopijas kādā daļā nav bijušas numurētas. Redzams, ka, tās kārtodams, viņš mēģinājis orientēties pēc gramatikās vairāk vai mazāk parastā satura grupējuma; tas tomēr nav devis pareizu rezultātu. Šo gramatikas materiālu lappušu secība īstenībā ir šāda:

Bichnera albums		Lappuses teksta sākums	Arbuza pārspiedums	
Posms	Lapp.		Lapp. Nr.	Lappuse FBR 5. sēj.
1.	3.	Sturtzer Bericht . . .	1.	111.
	4.	<i>m. nach dem L. ut malt . . .</i>	2.	111.—112.
	5.	<i>A ä . . .</i>	3.	112.—113.
	6.	<i>Declinationes sunt V.</i>	4.	113.—114.
	7.	<i>Paradigma Secundæ.</i>	5.	114.
	8.	<i>Paradigma in E. . . .</i>	6.	115.
	266.	1. 2. . . . <i>N tas ta rs a e . . .</i>	7.	116.
	267.	<i>Ipse ipsa . . .</i>	8.	116.—117.
268.	<i>1 Esf Efmu . . .</i>	—	120.	
269.	<i>Eemu . . .</i> <i>eiju</i>	—	121.	
2.	270.	<i>Derivata simplici . . .</i>	—	119.
	272.	<i>Indic[.] Coniunct[.] . . .</i> ¹⁹	10.	118.
	273.	<i>Quæ desinunt in AHT, . . .</i>	9.	117.
	274.	<i>Die Præpositiones regieren . . .</i>	16.	123.
	275.	<i>Wörter bei alß pæet, . . .</i> ²⁰	—	123.
	276.	<i>an</i> } <i>er</i> } <i>pee . . .</i>	—	124.
3.	336.	<i>es titzu es efmu</i>	—	122.
	337.	<i>Præpositiones regunt Accusativum . . .</i>	—	122.—123.

5. Publicētajiem gramatikas materiāliem Arbuza beigās pievienojis vēl lūgsnu latviešu valodā (sk. 124.—125. lp.). Albumā tā stāv atšķirti

¹⁸ Piem., daudz vietās, uzmanīgi sekojot Arbuza rakstījumam, nesaskan ar oriģinālu burtu tipi; it īpaši tas sakāms par gaŗo un īso, pāršņāpto un nepārsvītrotu *s*, sk. R. Grabis, *op. cit.*, 227sk.

¹⁹ Albuma 271. lappusi gramatikas teksts pārlec, jo šē bijis priekšā kāds agrāks (1638. g.) ieraksts — veltījums H. Hartmanim.

²⁰ 275. lp. gramatikas teksts ierakstīts tikai apakšdaļā: augšpusē jau stāvējis kāds vecāks (1641. g.) teksts — veltījums H. Hartmanim.

un daudz tālāk — 374. lp., gandrīz pašās sējuma beigās²¹; skaidri redzams, ka tā nav nekādā sakarā ar valodas mācības tekstiem. Arbuzovs maldijies, domādams, ka paraksts (*āō 69. 1 — Martio Mart. Wagner. P. Limburgenf.*) būtu citas, ne paša M. Bichnera rokas²². Iemesls meklējams apstākļi, ka pats lūgšanas teksts rakstīts stāviem, t. s. vācu raksta burtiem, kamēr Vagnera vārds ir lappuses pašā apakšā, rakstīts latīņu burtiem un pie tam mainīgā burtu slīpumā. Spriežams, ka tas tā visai neērtas rakstīšanas dēļ — gluži tuvu apakšmalai, pie tam lappusē, kas ir ar pāra skaitli (*verso*) bieža sējuma beigās.

6. Arbuzova publicējums bez tam vēl nepilnīgs: tanī trūkst divu albuma lappušu. Tekstu fotokopijas Arbuzovam pagādājušas citas personas²³, tā ka viņam pašam nav bijis iespējams pārlicināties, vai viss Bichnera gramatisko materiālu teksts tanīs ietelp. Ja šīs divas lappuses palikušas neievērotas, tad gan tāpēc, ka tās ir tabulas, kas paviršākā aplūkojumā izskatās līdzīgas dažādām citām (meteoroloģiskām, chronoloģiskām, astronomiskām utt.) tabulām, kādas Bichners turpat tuvumā ierakstījis prāvā skaitā.

Abas šīs tabulas ir no ierakstu 3. posma; pirmā (338. lp.) tieši seko iepriekšējiem gramatiskiem tekstiem (sk. FBR 5, 122sk., sal. tabulu augstāk). Tā ir deklināciju pārskats; sniegtas tikai vārdu izskaņas resp. galotnes (sk. 1. att.):

338 ²⁴	a.	e.	i. ²⁵	s cum conf.	s cum voc.	x.	tz. cum con	tz c[um] voc.
N.	a.	e		s.	s.	x	ts	
G.	as	es		a.	a.	a	es	
D.	ai	ai		am.	am.	am	ai	
A.	u.	u		u.	i	u	u	
V.	absq ³ vocali.	sim. Nom.		simili Nom.	—			
A.	as.	es		a.	a.	a	a	
N.	as	es		i.	i.	i	i	
G.	u.	o		u.	u.	o	o	
D.	am.	eem		eem	eem	eem	eem	
A.	as.	es		us.	us.	us	us	
V.	as.	— —		i	i.	i	i	
A.	am.	eem		eem.	eem.	eem	eem.	

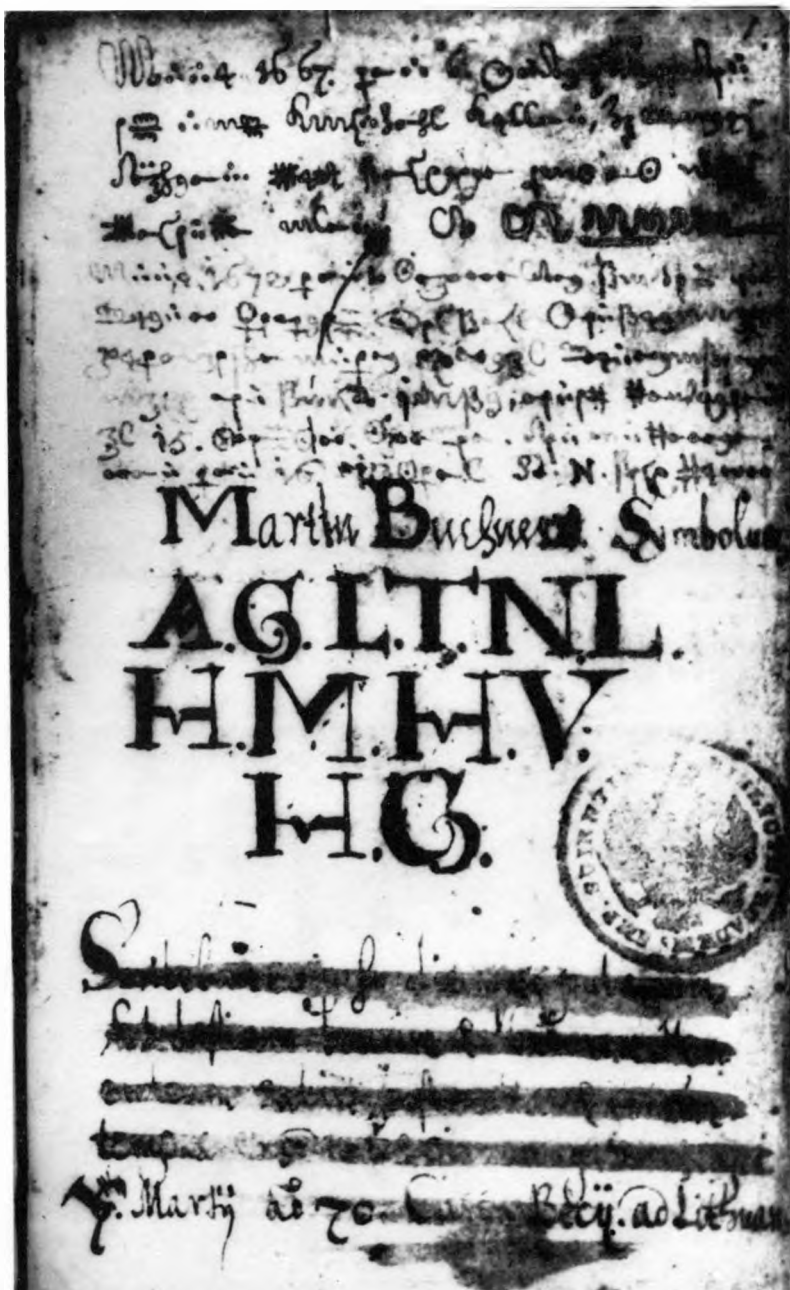
²¹ Albuma pēdējā lp. (kā fotografijā redzams, pielipināta iekšpusē pie vāka) ir ar 377. nru.

²² Sal. A. Augstkalnu, *op. cit.*, 127, 21. piez.

²³ T. Skribanovičs un H. Helts (Heldt), sk. FBR 5, 106.

²⁴ Skaitlis 338 ierakstīts mūsu laikos, numurējot lpp. (Arbuzova fotokopijās tās vēl bez paginācijas, sk. augstāk).

²⁵ Šis burts izskatās pēc *j*, taču, spriežot pēc ierakstiem 340. lp. (sk. zemāk), te gaidāms *i*.

3. att. Albuma 1. lp. ar šifrētām
Bichnera piezīmēm.

Blakus (339.) lappusi Bichneram nācies pārļēkt: tur bijis jau priekšā kāds no agrākā laika veltījumiem H. Hartmanim, datēts ar 1638. g. Nākamā (340.) lp. ierakstīti substantīvu galotņu pārskati; kā redzams, tās sniegtas tikai nōminātīvā (sk. 2. att.):

340²⁶ *Definentia Substantiva in*

Is. packaus

S. cum Conson.

A.

E.

S. cum Vocali

X:²⁷

Ais.

Tz

S. cum Conson.

I.

IS. AUS. AIS. ES. AS. US. OHS.

AUX. EEX. OX. AHX. AX.

Ātz. Atz. Etz. OHz. UHz.

Tz cum Conson.

A.

E.

I.

AS. ES. IS. OHS. US. AUS. AIS.

S. cum Conson.

AHX. AX. EEX. OHX. AUX.

Tz cum Conson.

Atz. Etz. OHz. UHz. Ātz.

A

E

I

S

X

Tz.

Redzams, ka šis pārskats saderas kopā ar tabulām 338. lp.

7. Albuma fotokōpijas bez tam vēl atļauj papildināt ziņas, kur M. Bichners būtu dzīvojis ap to laiku, kad aplūkojamie materiāli varētu būt viņa ierakstīti šinī sējumā. Spriežot pēc dažu teksta vietu zināmas līdzības ar Adolffija izdoto 1685. g. latviešu gramatiku²⁸, kam pamatā

²⁶ Skaitlis 340 vēlāk ierakstīts, sk. 24. piezīmi.

²⁷ Šķiet, ka aiz burta X sākotnēji stāvējis tikai punkts, jo kōla virsējais punkts izskatās mazāks un neskaidrāks.

²⁸ Arbuzovs, 109—112.

Kristofora Fīreķera manuskripti²⁹, būtu jādomā par novadiem, kas tuvāk pēdējā dzīvesvietai Zemgalē, t. i., Džūkstei. Arbuzovs, dibinādamies uz P. Bērenta ziņām³⁰, piemin tikai Pilteni (1664. g.), Enguri (1674.—1680. g.) un Sloku (1680.—1688. g.)³¹. Dažādi ieraksti albumā atļauj konstatēt, ka Bichners minētajā 10 gadu ilgajā starplaikā pēc 1664. g. tiešām dzīvojis arī kaimiņos ar džūksteniekiem.

Kāda daļa Bichnera atzīmju ierakstīta šifrētā veidā, savdabīgām zīmēm. Šos slepenrakstus man izdevās izlasīt. Tā albuma 1. lp. (sk. 3. att.) lasāms, ka Bichners jau 1667. g. 6. februārī pārnācis uz Kalnciemu pie Kārļa Birena³². Turpat zemāk (cita laika rakstījums, bālāka tinte) otra atzīme, ka Bichners 1672. g. 1. septembrī salīdzis darbā pie D. V. Einhorna Podu muižā³³. Šī vieta (vāc. *Ixtrum*) ir apmēram vidū starp Emburgu un Iecavu.

Ka albums jau 1667. g. bijis Bichnera rokās, redz, starp citu, arī no teksta, kas tieši seko latviešu gramatikas materiālu 1. posmam: 10. lp. sākas plaši ieraksti par dažādām zālēm un dziedināšanu, kas datēti ar 1667. g. decembri³⁴.

Par Bichnera Zemgales dzīves laiku un kontaktu ar turienes ļaudīm liecina vēl daži citi ieraksti. Tā Kalnciema fon Birena kundze pieminēta 30. lp. (1668. g.), Kalnciems vēl arī 139. lp. (1668. g. 8. aug.) un 373. lp. (daļēji šifrēts teksts par paša likteņiem, beigās piebilde: *Scriptum Kallnzeem d[ie]* (saīsin.) *28. martii anno 68.* (= 1668.) *turbato animo.* 43. lp. ir šifrēta atzīme *im Neügutschen* (= Vecmuižas novadā) (1670. g.); 52. lp. pieminēta Zalve (*in Salven*) (1674. g.), bet 53. lp. (1674. g.) Emburga (*in castello Anniano*). Vēl citu Zemgales un Kursas vietu vārdi uzejami minētajā ierakstā par dēla kristībām³⁵.

8. 1667. g. pirmo mēnešu ierakstus atrod ne tikai albuma sākumā vien. Tā pret pašām tā beigām, 341.—343. lpp., ir šifrēti ieraksti — Bichnera personīgo grāmatu reģistrs, datēts ar 1667. g. 10. februāri. Tā

²⁹ Sal. K. Draviņš, *Christophor Fürecker, Adolphis und anderer Anteil an der lettischen Grammatik vom Jahre 1685*: Sprāklīga Bidrag (Lund) 2: 6, 1956, 30—79 un tur norādīto literatūru.

³⁰ *Op. cit.*, 108.

³¹ Sal. Th. Kallmeyer & G. Otto, *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands*, Rīga 1910², 287sk.

³² *Anno 1667. den 6 februarii. Bin ich nach Kalnzeem kommen, zu Carol Bühren. Gott helfe das es wohl gelinge, amen!*

³³ *Anno 1672 den 1. september hab ich (...)* (dažas fotokōpijā neizlasāmas zīmes) *Kornt* (= Kornet?, sal. Bichnera ierakstu par dēla Jāņa kristībām albuma 320. lp., public. Sprāklīga Bidrag 2: 10, 53) *Diedrich Wilhelm Einhorn auf Podemische an der (...)* (neizlasāms vārds) *kontrahiert auff ein halb jahr, einig geworden um 15. Reichst. specie. Bin angetreten den 16 ejusdem St. N. Hilf Gott.*

³⁴ *Experimeta* (sic!) *quodam laconicè gscripta* (= conscripta). *ex libello dni de* (nākamais vārds slepenrakstā) *Bühren. aō 67.* (= 1667.) *decem.*

³⁵ Sk. 13. piezīmi.

skaidri redzams, ka Bichners savas atzīmes albumā vienā un tanī pašā laika posmā rakstījis pilnīgi izklaidus, nevis stingrā lappušu secībā. Tādēļ tie viņa teksti, kam norādīts ierakstīšanas laiks un kas stāv viņa latviešu gramatikas materiālu atsevišķo posmu³⁶ starpās, nevar noderēt šo materiālu datēšanai.

Varam gan konstatēt, ka gramatikas materiālu ierakstīšanas *terminus post quem* ir 1667. g. sākums, bet ne 1669. gads, kā domājis Arbusovs³⁷. Tāpat, kā augstāk jau norādīts, nav pamata A. Augstkalna spriedumam (un līdz ar to R. Grabja šaubām), ka tas varētu būt kāds vēl agrāks laiks — gadījumā, ja šos latviešu materiālus būtu ierakstījis Tukuma mācītājs M. F. Fērnars.

*Ergänzendes zu einer handschriftlichen lettischen Grammatik
des 17. Jahrhunderts*

Der Verf. gibt einige Nachrichten über die schon bekannten handschriftlichen Fragmente der lettischen Grammatik, die im sog. Büchnerschen Album (jetzt in Leningrad) zu finden sind. Es wird auf die Unvollständigkeit der früheren Veröffentlichung dieser Bruchstücke, die von L. Arbusow stammt, hingewiesen; zwei von ihm nicht veröffentlichte Textseiten werden hier abgedruckt. Die Identität der Handschrift der Eintragungen wird bestätigt und die Frage behandelt, zu welchem Zeitpunkt das Album schon in den Händen Büchners gewesen ist und wo er zu dieser Zeit seinen Wohnsitz hatte.

³⁶ Sk. lappušu pārskata tabulu 109. lp.

³⁷ *Op. cit.*, 109.